

РЕСТАВРАЦІЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЯ АРХІТЕКТУРНИХ КОМПЛЕКСІВ

УДК 72.01 (477)

О. Г. Бойко, І. І. Погранична

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра реставрації архітектурної та мистецької спадщини

ПАЛАЦОВО-ПАРКОВІ АНСАМБЛІ ЯКУБА КУБІЦЬКОГО НА ВОЛИНІ. АРХІТЕКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРОПОЗИЦІЇ ДО РЕСТАВРАЦІЇ

© Бойко О. Г., Погранична І. І., 2015

На основі іконографічних, картографічних матеріалів та натурних обстежень проведено стилістичний, композиційний та конструктивний аналіз ампірових палацово-паркових комплексів на Волині та визначено архітектурні особливості палаців авторства Якуба Кубіцького. Розроблено програму збереження, консервації та реставрації палацово-паркового ансамблю у с. Самчики Хмельницької обл.

Ключові слова: палацово-паркові комплекси, ампір, архітектурні твори, палац, збереження, реставрація.

Постановка проблеми

Магнатські резиденції, зведені польським архітектором Якубом Кубіцьким наприкінці XVIII – першої пол. XIX ст. на Волині, є яскравим зразком європейської архітектури в культурній спадщині України. Палаці в стилі ампіру разом із розкішними садами і парками, розбитими знаменитими ландшафтними архітекторами, творили величні комплекси, які органічно поєднувалися з довколишнім краєвидом. Сьогодні колишні палацові резиденції перестали виконувати свою первісну функцію. Переважно вони пристосовані під культурні заклади, а іноді закинені і стоять нежитками, через що, очевидно, руйнуються. Тому проблема збереження та реставрації палацових комплексів в Україні вимагає прискіпливої уваги. У сучасних умовах відсутні ґрунтовні наукові дослідження колишніх магнатських резиденцій, не вирішена проблема їхнього функціонування у сільській місцевості. Окрім того, в умовах розвитку туризму нині зростає увага до колишніх палаців як до туристичних об'єктів.

Мета і завдання статті

Виявити архітектурні особливості та проблеми збереження магнатських резиденцій Волині XVIII–XIX ст. та розробити програму заходів щодо їх збереження, охорони, реставрації та пристосування під громадську функцію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Палацово-паркові ансамблі на території Волині увійшли у поле зору багатьох дослідників, і українських, і польських. Зокрема описи архітектури можна знайти у працях Р. Афтаназі [9], В. Тимофійка [7], П. Ричкова [5], О. Михайлишин [3], Ю. Воронцової [1], В. Бжезінської [10].

Магнатські резиденції на території Волині досліджені в контексті розвитку української культури, а не як архітектурні об'єкти європейського класицизму чи твори відомого автора Я. Кубіцького. У дослідженні звернено увагу на архітектурні особливості та закономірності палаців Якуба Кубіцького як невід'ємних елементів культурного ландшафту.

Виклад основного матеріалу

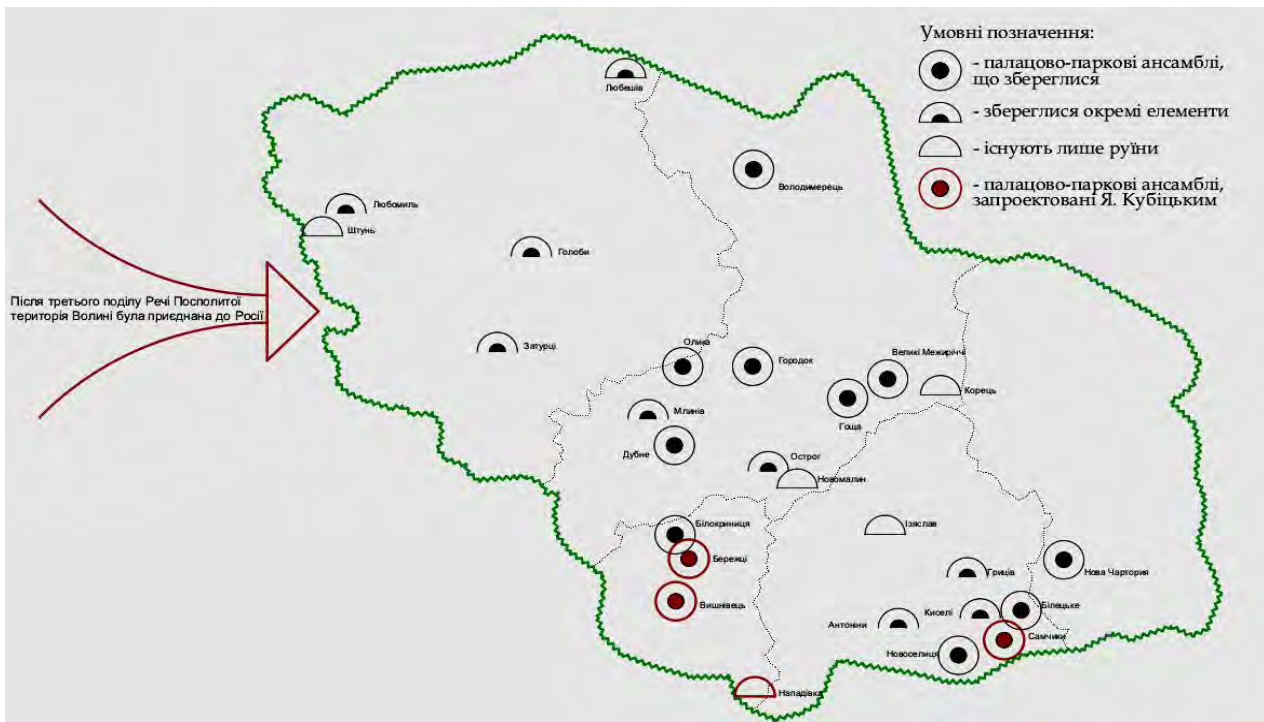
У культурно-історичній спадщині України особливе місце займають давні магнатські резиденції – складні комплекси супідрядних архітектурних та природних елементів. Вони охоплюють житлові, службові, господарські та промислові споруди, сади і парки, водні системи, а також малі архітектурні форми, каплиці, які об'єднані логікою планувальної побудови і створені відповідно до стильових вимог певної епохи. Садиби формувалися в руслі розвитку загальноєвропейської культури з урахуванням історичних, економічних і природних умов, місцевих традицій. Чимале значення мали також спосіб життя, естетичні смаки їхніх власників.

Історія виникнення резиденцій сягає давніх часів. На території України вони відомі як князів чи старостинські замки вже в XI–XII ст. Тенденції розвитку, ідеї і художні інтереси архітектури кінця XVIII – початку XIX ст. мали свої корені у стилі бароко, який був останнім стилем, об'єднував у низці країн мистецтво і будівельну культуру в систему, яка мала цілісне художнє вираження. Резиденції еволюціонували від стародавніх укріплених дворів до добре відбудованих ренесансових комплексів, відтак до вишуканих ансамблів бароко. Садиби найбагатших магнатів того періоду являли собою величні ансамблі, у яких архітектура, живопис, скульптура і садове мистецтво вирізнялися особливою пишнотою.

Надзвичайно представницькою була епоха класицизму і особливо романтизму, розквіт якої в Україні припав на першу половину XIX ст. Розвитку романтизму сприяла спокійна краса української природи, а повага до природи була визначальною рисою стилю. Резиденції були потужними господарськими системами і водночас винятковим культурно-історичним явищем краю. Родові гнізда створювалися поряд із поколіннями. Історичний ланцюг предків зобов'язував берегти родову спадщину.

Після приєднання Волині до Росії будівництво магнатських резиденцій на Правобережжі не припинилося, проте у першій половині XIX ст. набуло інших рис, що були зумовлені мутаціями стильової спрямованості архітектури. Об'єми споруд стали жорсткіше окресленими, композиції фасадів фронтальними, що й було притаманно стилю ампір. Це виявилось у багатьох садибах Поділля та Волині. Наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. почало розвиватися містобудування в селі, де зводилися магнатські резиденції, шляхетські садиби, фільваркові і господарські будівлі. Це будівництво в архітектурно-художньому аспекті продовжувало користуватися тими взірцями, які сформувалися в епоху Просвітництва і перетворилися на новий етап розвитку сільської садибної архітектури.

Магнати, власники міст і містечок Поділля та Волині запрошували до будівництва своїх палаців та резиденцій найкращих архітекторів з кола тодішнього короля Речі Посполитої Станіслава Августа Понятовського: Ефраїм Шрегер, Леопольд Шлегель Домінік Мерліні, Шимон Богуміл Цуг, а також один із найяскравіших архітекторів – Якуб Кубіцький. Кубіцький працював у Варшаві і був автором знаменитих Королівських Лазенок. Він будував магнатські резиденції в Радевицях (1802 р.), Бейсцю (1802 р.), в Павловицях (1804 р.), в Млохові ((1806 р.), перебудував палац у Стердині. Його архітектура вирізнялася своєрідними рисами, які він приніс на терени південної Волині. Збудовані Кубіцьким волинські резиденції розпізнаються схожими архітектурними прийомами. Вони прослідковується у палацово-паркових ансамблях Самчиків, сусіднього села Ладиг та Ілляшівців. Поза тим архітектор був автором проекту реставрації замку у Вишнівці.

*Рис. 1. Палацово-паркові ансамблі Південної Волині
кін. XVIII – перша пол. XIX ст*

Магнатські резиденції Волині у другій половині XVIII – поч. XIX ст. були органічними елементами як міського, так і природного середовища. На їх розташування у міській структурі та у ландшафті мали вплив у своїй сукупності різноманітні чинники, що відобразилися на внутрішній архітектурно-просторовій організації ансамблю та його окремих елементах. Саме на локальному, ансамблевому рівні сконцентрувались усі утилітарні та ідейно-художні вимоги до утворень такого виду. При тому поєднувала їх у “багаторушне” композиційне ціле складна функціональна схема.

Розвиток художнього образу палацово-паркових ансамблів на Волині впродовж другої пол. XVIII – поч. XIX ст. відбувався під постійним впливом трансльованої через територію Речі Посполитої європейської архітектурної традиції, власне польської та, протягом XIX ст. – російської. Якщо для сприйняття внутрішнього змісту просторово-планувальних та композиційних вирішень був необхідний певний освітній та культурний рівень, то архітектурна форма могла бути застосована як така. Волинське садибне будівництво наділене комплексом стилістичних та об’ємно-планувальних особливостей, розкриття яких потребує розгляду, у різних аспектах і на таксономічних рівнях [1, с. 254]. Невеликі резиденції на Волині розплановувались відповідно до класичних канонів, наслідуючи великі ансамблі за принциповою композиційною схемою. Початок XIX ст. знаменується у палацово-парковому будівництві поступовим відходом від строгої ієрархії під час формування композиційної структури.

А загалом можна констатувати, що магнатські резиденції – садиби шляхетських родів Волині займають провідне місце в культурному розвитку краю.

У період розбудови палаців і парків на Волині працювали вже згадані визначні архітектори: Д. Мерліні, Б. Цуг, а також Арво, Дж. Берніні, Д. Фелнер, Павло Фонтана та ін. Величні резиденції прикрашали сади і парки, які творили славетні ландшафтні архітектори: Діонісій Міклер, Л. Метцель, Кайзер, В. Кроненберг, А. Рерінг та ін. Палаці розписували та прикрашали полотна такі знані художники: Йозеф Марія Грассі, Йоган Батіст Лямпі, Анжеліка Кауфман, Юлій і Войцех Коссаки, Наполеон Орда, Юзеф Брандт та ін.

У магнатських резиденціях зберігались мистецькі цінності, величезні книгозбірні, архіви. Амбітні власники палаців поповнювали свої приватні галереї видатними художниками зі світовим ім’ям – Рафаель, Рембрандт, Рубенс, Ван Дейк, Тиціан, Рені та ін [4, с. 36]. Садиби стали

осередками культури краю, тут мешкали і творили славетні постаті України, Польщі та країн Західної Європи. Архітектурно-паркові пам'ятки Волині є нерозривною часткою української культури європейського виміру. Палацово-паркові ансамблі – це пам'ять про знать, шляхетність, культуру.

Структурні елементи ансамблів. Комплекс виконуваних садибою функцій визначав принципову схему просторової організації припалацових парків, ступінь їх насичення малими архітектурними формами та певними видами насаджень. Вимоги парадності та репрезентативності у барокових та класицистичних резиденціях зумовлювали різний характер розпланування територій, що прилягали безпосередньо до палацових корпусів і тих ділянок парку, які розташовувались на деякій віддалі.

Обов'язковим елементом кожного волинського пейзажного парку були альтани. Класицистичні риси надано їм оранжереям. З влаштуванням оранжерей на територіях палацово-паркових ансамблів на Волині пов'язаний ще один бік меценатства вищого ешелону шляхти та магнатів. Колекціонування та вирощування екзотичних дерев, кущів, квітів, зароджуючись як данина західноєвропейській моді, під час свого розвитку перетворилось на активну діяльність у галузі адаптації їх у нових кліматичних умовах – створенні приватних ботанічних садів впродовж першої пол. XIX ст. Згодом їх закладення стало справою державної ваги і престижу. Оранжереї закладались мало не в кожній панській резиденції на Волині: в Бережцях, Більчі, Великих Межиричах, Новоселиці, Самчиках, Трощі, Тучині, Шпанові та ін. [3, с. 81].

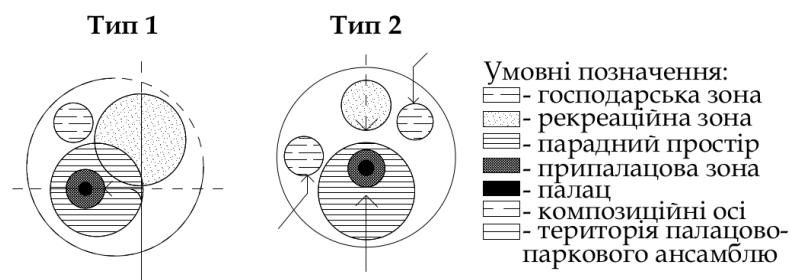

Рис. 2. Розташування функціональних зон магнатських резиденцій відносно головної композиційної осі (за О. Михайлишин "Палацово-паркові ансамблі Волині другої половини XVIII–XIX ст")

Існували на Волині і унікальні "сади в мурах" (Рівне, Самчики), призначені для вирощування теплолюбних дерев, які не витримують різких і холодних західних вітрів. Характерним для палацово-паркових ансамблів було долучення водоймищ у загальну структуру садиби. Вони творили чи не одну з найголовніших композиційних складових.

Отже, формування рекреацій різного функціонального призначення, мистецько-архітектурної вартості, стилістично-змістового наповнення, врешті різних розмірів, стало всеохопним явищем у регіоні. На відміну від архітектурних стилістичних тенденцій при зведенні палацових будівель, відповідні композиційно-просторові вирішення волинських парків еволюціонували в унісон із загальноєвропейськими. Класицистичні правила досягнення гармонії у композиції залишались сталими: симетрія і осьовість на базі ієрархічного співвідношення просторів.

Архітектурні особливості резиденцій авторства Якуба Кубицького. Територія історичної Волині охоплює південні частини сучасних Волинської та Рівненської обл., західну частину Житомирської та північну частину Тернопільської і Хмельницької областей. На цій території виявлено п'ять магнатських резиденцій, автором яких є архітектор Якуб Кубицький. Схожість архітектурних прийомів прослідковується у садибі в Самчиках Хмельницької обл., в сусідньому селі Ладиги, у Вишнівці та Кременці. Аналіз архітектурних прийомів і особливостей палаців Я. Кубицького дозволяє твердити, що він є автором садиби у с. Нападівка Хмельницької обл. Якуб Кубицький – яскравий представник європейської класицистичної архітектури. Але, окрім загальних класицистичних рис, його споруди мають низку особливостей:

- чітка симетрія фасадів прикрашена масивними портиками з колонадою;
- двотрактові у плані палаци;

- прямокутні у плані палаци доповнені ризалітами;
- своєрідна система пропорційності;
- класичні ордерні елементи оздоблені скульптурами;
- тильний і чільний фасади прикрашені портиками;
- поєднання простих геометричних форм із військовою емблематикою в архітектурних елементах;
- тимпани фронтонів заповнені скульптурою з картушами і військовими елементами.

Опис технічного стану окремих елементів палацу в Самчиках:

Фундаменти: Стрічкові цегляні. Фундаменти недоступні для огляду.

Цоколь: Мурований із цегли на вапняно-пісковому розчині. Оштукатурений вапняно-пісковим розчином. Висота – 0,6 м, товщина – 0,8 м. Спостерігається заволоження і відшарування штукатурки на всіх фасадах палацу; відмостка відсутня. Технічний стан – незадовільний.

Стіни: Цегляне мурування, товщ. 750 мм, отиньковані, побілені та оздоблені рустом. Спостерігаються незначні тріщини, втрата пофарбування, подекуди відшарування тиньку та руйнування декоративних ліпних елементів. Найбільш зруйнованим є північний фасад. Технічний стан – задовільний.

Перекриття: (пласкі, склепінчасті, купольні та ін.). Півниці – склепінчасті перекриття, стан – задовільний. Поверхи – пласкі та склепінчасті (“блакитна” зала), дерев’яні по дерев’яних балках; стан – задовільний.

Дах: чотирихилий, конструкції даху – дерев’яна крокв’яно-балкова система (крокви, лати). Під час проведення ремонтних робіт у 2006 р. замінено дахову покрівлю на металеву черепицю. Стан – задовільний.

Водостічна система: відсутня.

Зовнішнє декоративне оздоблення: Наріжники палацу декоровані рустом (техніка – тягнення шаблону по випусках цегли). Перший та антресольний поверх розділяє карниз, який частково зруйнований. Загальну композицію фасаду завершує вінцевий карниз. Карниз має значні ділянки заволоження і втрати тиньку, через пошкодження системи водовідведення. Вікна декоровані сандриками. Декоративні архітектурні деталі виконані із гіпсово-вапняного розчину. Технічний стан – задовільний. Спостерігається втрата окремих елементів ліпнини, замокання та засолення декоративних деталей.

Брами, сходи, входи: Входи у палац – портики на колонах, стан незадовільний. Найвнї втрати тиньку на пласких дзеркалах перекриттів портиків – через замокання. Покриття підлоги портиків – цементна стяжка. Спостерігається значне руйнування, численні тріщини і відшарування тиньку; стан – незадовільний.

Сходи – монолітні бетонні. Автентичний матеріал – камінь-пісковик не збережений. Спостерігається просідання, численні тріщини і руйнування. Стан – незадовільний.

Стан внутрішніх архітектурно-конструктивних елементів пам’ятки

Вікна: Збережено 90 відсотків автентичної віконної столярки. Технічний стан – незадовільний.

Двері: Двері на головному фасаді замінені на металопластикові. Технічний стан – добрий. Збережено троє автентичних дверей. Спостерігається руйнування дверних полотен та відшарування багатшарового пофарбування.

Декорування та оздоблення: В інтер’єрі збережено 70 відсотків ліпнин: частково збережено карнизи, десюдепорти над дверима, ліпний декор на міфологічні сюжети та у вигляді гірлянд із стрічками орнаментальний фриз між стіною та стелею. Спостерігається замокання стін, руйнування розписів на стінах у “японській” кімнаті, руйнування розеток на стелі у блакитній залі. Загальний технічний стан – задовільний.

Підлоги: Дерев'яні, частково збережена автентична підлога (20 %). У круглій “блакитній” залі – дерев'яні дошки, автентичне паркетне покриття підлоги втрачене, стан – задовільний. У південній частині палацу частково збережений автентичний паркет. Стан – задовільний. В інших приміщеннях покриття підлоги – дерев'яні дошки, стан – незадовільний.

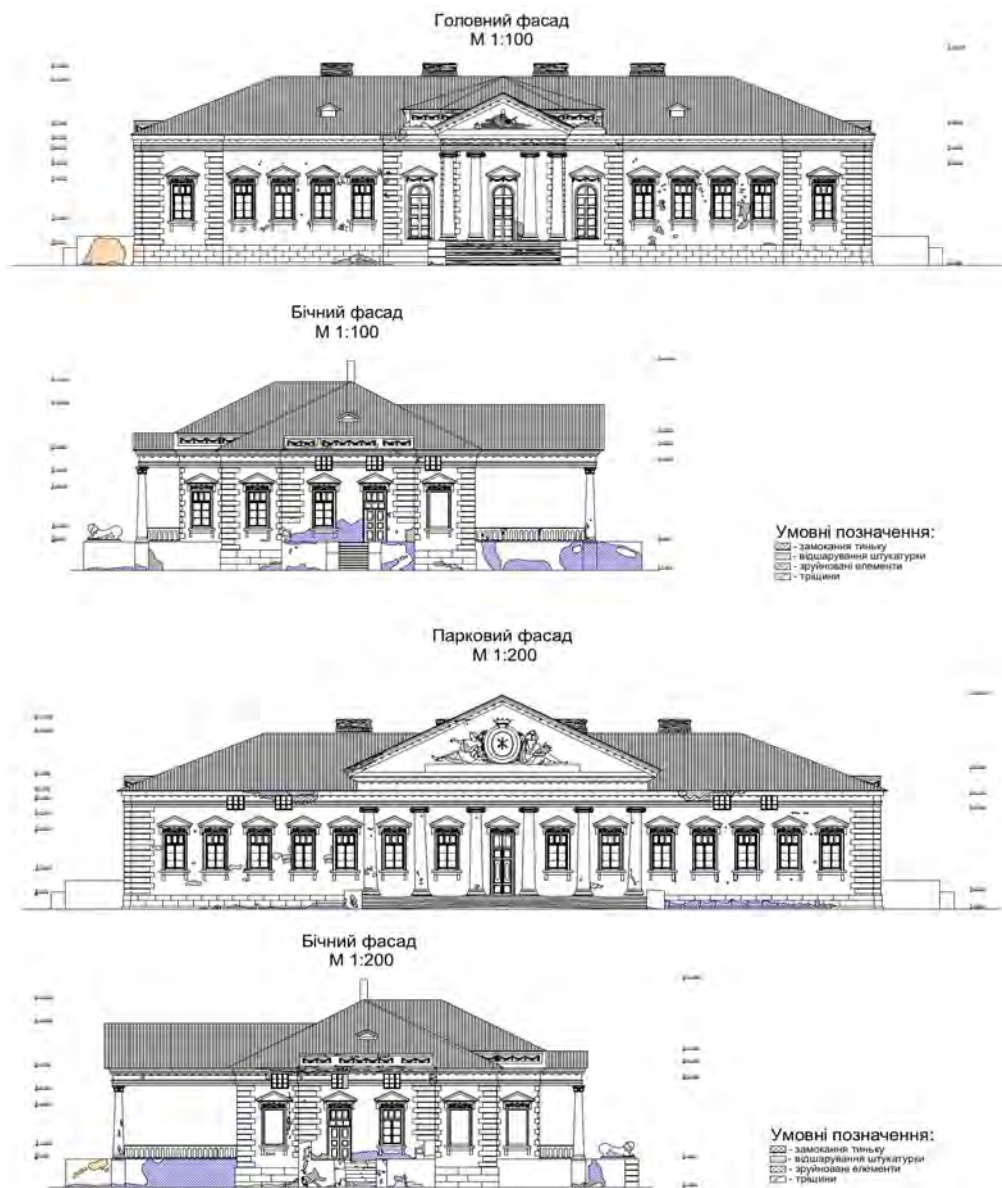

Рис. 3. Картограма втрат фасадів (автор схеми: Погранична І. І.)

Технологія проведення реноваційних робіт:

1. Очистити цоколь від нашарувань пофарбувань, осушення, покрити цокольсануючою штукатуркою.
2. Обличкувати підготовлений цоколь плитками з природного каменю (вапняк), захистити камінь тонуванням згідно з паспортом фасаду.
3. Виготовити і змонтувати втрачені частини карнизу та елементи ліпнини.
4. Виготовити і встановити водостічну мережу, замінити водостічні жолоби на нові.
5. Замінити дисгармонійні металопластикові вікна на дерев'яні із збереженням автентичного членування.
6. Реставрувати збережені вікна (розчистити від нафарбувань, обробити від грибка та наново пофарбувати).

7. Влаштувати в'їзну браму.
8. Розчистити поверхню стін від засоленої штукатурки, провести осушення та гідрофобізацію ділянок стін, що замekli внаслідок несправної системи водостоку.
9. Покрити очищену основу глибокопроникним розчином для забезпечення надійної адгезії нового покриття.
10. Виконати відновлення елементів декору (зняти профілювання, виготовити нові елементи і прикріпити їх до фасаду).
11. Провести шпаклювальні та вирівнювальні роботи, зашпаклювати тріщини еластичними акриловими шпаклівками, вирівняти поверхню стін.
12. Пофарбувати фасад відповідно до паспорту фасаду.

Висновки

До наших днів дійшла незначна кількість магнатських резиденцій авторства Якуба Кубицького. Частина з них збереглася у вигляді руїн. Рештки цих руїн становлять значну архітектурно-мистецьку цінність і своєю загадковістю форм приваблюють туристів.

На основі аналізу історичних, іконографічних, картографічних матеріалів та натурних обстежень виявлено принципи та етапи формування магнатських резиденцій, визначено їхню роль у містобудівному та ландшафтному середовищі.

Невеликі резиденції на Волині розплановувались відповідно до класичних канонів, наслідуючи великі ансамблі за принциповою композиційною схемою. Початок XIX ст. знаменується у палацово-парковому будівництві поступовим відходом від строгої ієрархії у формуванні композиційної структури.

У магнатських резиденціях зберігались мистецькі цінності, величезні книгозбірні, архіви. В галереях зустрічаються твори видатних художників із світовим ім'ям – Рафаеля, Рембрандта, Рубенса, ван Дейка, Тиціана, Рені та інших. Садиби стали осередками культури краю, тут жили, творили славетні постаті України, Польщі, Росії, країн Західної Європи. Архітектурно-паркові пам'ятки Волині є невіддільною часткою української культури європейського виміру. Палацово-паркові ансамблі – це пам'ять про знать, шляхетність, культуру.

Отже, палацово-паркові комплекси є своєрідним матеріальним утіленням минулих років, які сьогодні зберігають пам'ять про своїх власників. Завдяки дослідженням науковців багато пам'яток постало з руїн.

1. Воронцова Ю. 70 чудес України / Ю. С. Воронцова, О. М. Беліков // *Замки, фортеці, палаци України. 70 чудес (українською та англійською мовами)*. – Харків, 2012. – 320 с. 2. Гуренко І. І. *Архітектура магнатських резиденцій південної Волині кін. XVIII – поч. XIX ст. (на прикладі палаців Я. Кубицького)* // І. І. Гуренко. – *Магістерська дипломна робота [Рукопис]*. – Нац. ун-т “Львівська політехніка”, кафедра РАМС. – Львів, 2014. 3. Михайлишин О. *Палацово-паркові ансамблі Волині II-ої половини 18–19 ст.* / Ольга Леонідівна Михайлишин // *Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування*. – Київ, 2000. 4. Пажимський О. *Самчики / Олександр Пажимський, Богдан Пажимський. Самчики (палацово-парковий ансамбль XVIII – XIX ст.)*. – Самчики, 2012. – 95 с. 5. Ричков П. *Палацове будівництво на Волині XVIII – поч. XIX ст.* // П. Ричков // *II Велика Волинь: минуле й сучасне. Тези міжнародної краєзнавчої конференції*. – Житомир, 1993. – С. 144–145. 6. Тиманович Є. В. *Довідник державного реструнаціонального культурного надбання*. / Є. В. Тиманович; ред. А. П. Мардера та В. В. Вечерський. – Київ: Техніка, 2000. – 570 с. 7. Тимофієнко В. І. *Українська садибна архітектура II-ої пол. XVIII – першої третини XIX ст.* / Володимир Іванович Тимофієнко // *Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування*. – Київ, 1993. – 39 с. 8. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся* / О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1983. – Т. 2. – С. 514. 9. Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych*

kresach Rzeczy Pospolitej. – Wrocław, 1994. – T. V. – S. 408. 10. Brzezińska-Marjanowska W. Klasycystyczna architektura pałacowana Wołyniuok. 1780–1831 r. Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej, t. I. Red. W. Walczak i K. Łopatecki, Białystok, 2010. – S. 273–299. 11. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu / M. Orłowicz. – Łuck, 1929.

O. Boyko, I. Pogranichna
Lviv Polytechnic National University,
Department of Restoration of Architectural and Art Heritage

PALACE AND PARK COMPLEXES OF YAKUB KUBITSKIY IN VOLYN REGION. ARCHITECTURAL FEATURES, PROGRAM OF SAVING, PRESERVATION AND RESTORATION PALACE AND PARK COMPLEXES

© Boyko O., Pogranichna I., 2015

Ancient magnats' residences take special place in cultural and historical heritage of Ukraine. They are composite complexes of architectural and natural elements. They include housing, ministerial, economical and industrial buildings, gardens and parks, water systems, also – small architectural forms and chapels, united and created according to stylistic demand of the certain period. Buildings were formed under influence of European culture taking into consideration historical, economical and natural conditions and local traditions. The owners' lifestyle and esthetic likes also influenced greatly.

History of residences reaches the ancient times. Residences evolved from ancient fortified houses to the well rebuilt renaissance complexes, later to exquisite baroque ensembles. The estates of the richest manors of that period were great ensembles, where architecture, painting, sculpture and gardening arts too doubt with a special magnificence.

Ukraine's joining to Russia didn't put an end to building of magnats' residences, and in XIX century it was a bit changed. The changes were specified by mutations of stylistic trends of architecture. Buildings got to be more rigidly traced, facades' compositions grew frontal – it was intrinsic for Empire style.

Magnates residences built by Polish architect Yakub Kubitsii in the end of XVIII – the first half of XIX century in Volyn region, represent the bright example of European architecture in the cultural heritage of Ukraine. Palaces in the Empire style along with luxurious gardens and parks, developed by famous landscape architects, created the great complexes, that organically combined with the views. Today the former palace residences fulfill it's original functions no longer. Mostly they are adapted for cultural institutions, and sometimes are abandoned, so they are destroying. Therefore the problem of preservation and restoration of the palace complex in Ukraine requires close attention. Current environment has no solid researches of former magnates residences, the problem of their functioning in rural areas is not solved. In addition, in terms of tourism, attention to the former palaces, as tourist attractions, grows up now.

Residences developed from ancient reinforced courtyards to well-built complexes of Renaissance period and to Barocco with its architectural ensembles. The richest buildings of this period were majestic ensembles popular in Europe. Architecture, painting, sculpture and garden art were especially luxurious.

Nowadays we can see only some of residences of Jacob Kubitskiy. A few of them are nothing but shambles. They are of considerable architectural value. Their mysterious forms attract tourists.

Problems with restoration are significant not only in architecture and history but also in national culture:

1. Lacking substantial scientific researches;
2. Problems of saving magnatics' residences in rural area;
3. Paying more attention to saving of such objects;
4. Operating problems.

It is necessary to save cultural heritage of Ukraine. A number of scientists and restorers research objects of palatial and park complexes. Owing to their hard work a lot of monuments revived.

Key words: palace and park complexes, Empire style, architectural works, gesaving and restoration.